ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΕΙΣΑΓΓΕΛΕΩΣ PIETER VERLOREN VAN THEMAAT ΠΟΥ ΑΝΕΠΤΥΧΘΗΣΑΝ ΣΤΙΣ 21 ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ 1982 [1]

Κύριε πρόεδρε,
Κύριοι δικαστές,

1. Εισαγωγή

Ἡ ὑπόθεση Fromme, πού μᾶς ἀπασχολεῖ σήμερα, ἔχει ὁρισμένες πλευρές πού δέν ἱκανοποιοῦν τό κοινό περί δικαίου αἴσθημα. Προφανῶς καί ὁ παραπέμπων δικαστής διεπίστωσε ἐπίσης στήν παροῦσα ἄξίωση τόκων ἕναν ὁρισμένο ἀριθμό στοιχείων πού προσκρούουν στό περί δικαίου αἴσθημά του. Ὅλες οἱ προσβολές αὐτοῦ τοῦ αἰσθήματος ὅμως δέν εἶναι δυνατόν νά ἀντιμετωπισθοῦν ἀπό βάσει τοῦ κοινοτικοῦ δικαίου. Ἀκόμη καί ἡ προσφεύγουσα στήν κυρία δίκη παρεδέχθη, κατά τήν διαδικασία ἐνώπιον τοῦ Δικαστηρίου, ὅτι σύμφωνα μέ τά τεθέντα ἐρωτήματα καί τίς παρασχεθεῖσες ἐπ' αὐτῶν διευκρινίσεις, ὁ παραπέμπων δικαστής ἀναμένει ὑπερβολικῶς πολλά ἀπό τό κοινοτικό δίκαιο. Σημασία ἔχει, προκειμένου περί πιθανῶν προσβολῶν τοῦ περί δικαίου αἰσθήματος, ὅπως στήν συγκεκριμένη περίπτωση, νά γίνει σαφής διάκριση μεταξύ:

α) παραβάσεως ἀρχῶν τοῦ ἐθνικοῦ δικαίου, ἐπί τῆς ὁποίας τό Δικαστήριο δέν δύναται νά ἀποφανθεῖ στό πλαίσιο τῆς διαδικασίας τοῦ ἄρθρου 177 τῆς συνθήκης·

β) παραβάσεως κανόνων τοῦ γραπτοῦ δικαίου καί ἀγράφων ἀρχῶν τοῦ κοινοτικοῦ δικαίου, συμπεριλαμβανομένων τῶν ὁρίων πού τό κοινοτικό δίκαιο θέτει στήν ἰσχύ ἤ στό περιεχόμενο τῶν ἐθνικῶν νομικῶν κανόνων. Οἱ ἀπαντήσεις σας στά τεθέντα ἐρωτήματα πρέπει κυρίως νά δοθοῦν ὑπ' αὐτό τό πρίσμα. Ὄχι μόνο ἡ προσφεύγουσα στήν κυρία δίκη, ἀλλά καί ἡ Ἐπιτροπή ἐπέμεναν σ' αὐτό τό σημεῖο γιά νά εἶναι ἡ ἀπάντηση στά ἐρωτήματα τόσο ἀκριβής ὥστε ὁ παραπέμπων δικαστής νά δυνηθεῖ νά ἀποφανθεῖ, ἐπ' αὐτῆς τῆς βάσεως, σέ ὅλα τά σχετικά θέματα κοινοτικοῦ δικαίου πού ἀνακύπτουν·

γ) τῶν πλευρῶν τῆς ὑποθέσεως πού δέν ἱκανοποιοῦν τό περί δικαίου αἴσθημα καί τίς ὁποῖες μόνο ὁ ἐθνικός ἤ κοινοτικός νομοθέτης δύναται νά ἐπιλύσει.

Τά κύρια πραγματικά περιστατικά τῆς παρούσης ὑποθέσεως, πού ἔχουν σημασία γιά σᾶς, εἶναι τά ἀκόλουθα:

Τό 1970, ὁ ἐμπορευόμενος Fromme ἔλαβε ἀπό τό Bundesanstalt für landwirtschaftliche Marktordnung (Ὁμοσπονδιακό Ἵδρυμα ὀργανώσεως γεωργικῶν ἀγορῶν) (ἐφ' ἑξῆς: BALM) πριμοδότηση ὕψους 128 497,62 γερμανικῶν μάρκων (DM). Ἡ ἐν λόγω πριμοδότηση κατεβλήθη βάσει τοῦ κανονισμοῦ 172/67 τοῦ Συμβουλίου (PB 1967, σ. 2602), ὁ ὁποῖος θεσπίζει τούς γενικούς κανόνες περί μετουσιώσεως. Μετά ἀπό ἐξέταση τῶν λογιστικῶν βιβλίων, κατά τήν ὁποία ἀπεκαλύφθη ὅτι ὁ Fromme εἶχε προσθέσει, γιά τήν μετουσίωση αὐτή, ποσότητα μπλέ χρωστικῆς οὐσίας, κατώτερη ἀπό τήν προβλεπομένη ἀπό τόν ἐκτελεστικό κανονισμό EOK 1403/69 τῆς Ἐπιτροπῆς (PB 1969, L 180, σ. 3) ἐζητήθη ἡ ἐπιστροφή τῆς πριμοδοτήσεως στά τέλη τοῦ 1977. Δέν ἀμφισβητεῖται ὅτι ὁ σκοπός τοῦ ἐν λόγω κανόνος μετουσιώσεως, ὁ ὁποῖος εἶναι ἡ ἐξασφάλιση ἀποκλειστικῆς χρησιμοποιήσεως μετουσιωμένου μαλακοῦ σίτου γιά τήν διατροφή τῶν ζώων, ἐπετεύχθη ἐν προκειμένῳ. Ἐν τούτοις, μέ ἀπόφαση τῆς 8ης Δεκεμβρίου 1977, ἐζητήθη ἡ ἐπιστροφή τῆς πριμο-

1 — Μετάφραση ἀπό τά ὁλλανδικά.

δοτήσεως τήν ὁποία καί ἀπέδωσε ἡ Fromme. Γι' αὐτόν τόν λόγο, ἐξ ἄλλου, ἡ διαδικασία ἡ ὁποία ὡδήγησε στήν προδικαστική αἴτηση δέν ἀφορᾶ τό κύριο αὐτό αἴτημα. Τό 1980, τό BALM ἐζήτησε, ἐπί πλέον, ἐπί τῆς ἄνευ νομίμου αἰτίας καταβληθείσης πριμοδοτήσεως, τόκους οἱ ὁποῖοι, συνεπεία τοῦ διελθόντος ἐν τῷ μεταξύ χρόνου, ἀντιπροσωπεύουν συνολικά, κατά τήν προσφεύγουσα στήν κυρία δίκη, 70 ἕως 80 % τοῦ ἀρχικοῦ ποσοῦ. Τά ἐρωτήματα πού σᾶς ὑπέβαλε ὁ παραπέμπων δικαστής ἀναφέρονται ἀποκλειστικά στήν συμπληρωματική αὐτή ἀξίωση.

Ἡ ἀξίωση τόκων στηρίζεται στό ἄρθρο 11 παράγραφος 1 δεύτερο ἐδάφιο τῆς ἀποφάσεως τοῦ γερμανοῦ ὑπουργοῦ γεωργίας, τῆς 8ης Αὐγούστου 1968, περί πριμοδοτήσεων μετουσιώσεως τῶν δημητριακῶν, ὅπως ἐτροποποιήθη μέ τήν ἀπόφαση τοῦ ἰδίου ὑπουργοῦ, τῆς 14ης Φεβρουαρίου 1973, «Verordnung zur Anpassung von Zinsregelungen in Verordnungen zur Durchführung der gemeinsamen Marktorganisationen» (ἀπόφαση περί προσαρμογῆς τῶν περί τόκων διατάξεων, πού περιέχονται στίς ἐκτελεστικές ἀποφάσεις περί κοινῆς ὀργανώσεως τῶν ἀγορῶν). Τό νόμιμο ἔρεισμα τῆς ἀποφάσεως αὐτῆς εἶναι τό «Gesetz zur Durchführung der gemeinsamen Marktorganisationen» (νόμος περί μέτρων ἐφαρμογῆς τῶν κοινῶν ὀργανώσεων ἀγορῶν) (ἐφ' ἑξῆς MOG), τῆς 31ης Ὀκτωβρίου 1972.

Τό κύριο ζήτημα γιά τό Δικαστήριο, στήν παροῦσα διαδικασία, εἶναι ἄν ρυθμίσεις, ὅπως αὐτές πού ἰσχύουν στήν Ὁμοσπονδιακή Δημοκρατία τῆς Γερμανίας, συμβιβάζονται μέ τό κοινοτικό δίκαιο. Οἱ ρυθμίσεις αὐτές γιά θέματα τόκων προβλέπουν, σέ περίπτωση ἀγωγῆς περί ἀναζητήσεως πριμοδοτήσεων καταβληθέντων ἄνευ νομίμου αἰτίας, ὅπως οἱ ἐπίδικες, ἕνα σταθερό ἐπιτόκιο γιά τήν περίοδο μεταξύ καταβολῆς καί ἀποδόσεως τῆς πριμοδοτήσεως (περίπου 7 ἔτη, ἐν προκειμένῳ) τό ὁποῖο εἶναι κατά 3 % ἀνώτερο τοῦ προεξοφλητικοῦ τόκου τῆς Deutsche Bundesbank καί τουλάχιστον ἴσο πρός 6,5 %.

Οἱ σχετικοί γερμανικοί κανόνες στηρίζονται μέ τήν σειρά τους στόν κανονισμό 729/70 τοῦ Συμβουλίου (ΕΕ εἰδ. ἔκδ. 03/005, σ. 93) ἤ πρέπει, ἐν πάση περιπτώσει νά ἑπαληθεύονται μέ ἀναφορά στό κείμενο αὐτό, τό ἄρθρο 8 τοῦ ὁποίου ἰδίως ἀναφέρει:

1. Τά Κράτη μέλη λαμβάνουν, σύμφωνα μέ τίς νομοθετικές, κανονιστικές καί διοικητικές διατάξεις τους, τά ἀναγκαῖα μέτρα προκειμένου νά:

   — ἐξασφαλίσουν τήν πραγματοποίηση καί τήν κανονικότητα τῶν χρηματοδοτουμένων ἀπό τό Ταμεῖο πράξεων,

   — προλάβουν καί διώξουν ἀνωμαλίες,

   — ἀνακτήσουν τά ἀπολεσθέντα ἐξ αἰτίας ἀνωμαλιῶν ἤ ἀμελειῶν ποσά.

   Τά Κράτη μέλη ἐνημερώνουν τήν Ἐπιτροπή γιά τά ληφθέντα μέτρα πρός τόν σκοπό αὐτόν καί ἰδίως γιά τήν πορεία τῶν διοικητικῶν καί δικαστικῶν διαδικασιῶν.

2. Σέ περίπτωση μή πλήρους ἀνακτήσεως, οἱ οἰκονομικές συνέπειες τῶν ἀνωμαλιῶν ἤ ἀμελειῶν ἀναλαμβάνονται ἀπό τήν Κοινότητα, ἐκτός ἐκείνων πού προκύπτουν ἀπό ἀνωμαλίες ἤ ἀμέλειες καταλογιστέες στά διοικητικά ὄργανα/ἤ ὀργανισμούς τῶν Κρατῶν μελῶν.

   Τά ἀνακτηθέντα ποσά καταβάλλονται στίς ὑπηρεσίες ἤ ὀργανισμούς πού ἐνεργοῦν πληρωμές, οἱ ὁποῖοι τά ἐγγράφουν ὡς ἀπομείωση τῶν χρηματοδοτουμένων ἀπό τό Ταμεῖο δαπανῶν.

3. Τό Συμβούλιο, μέ εἰδική πλειοψηφία, κατόπιν προτάσεως τῆς Ἐπιτροπῆς θεσπίζει τούς γενικούς κανόνες ἐφαρμογῆς τοῦ παρόντος ἄρθρου.

Οἱ κανόνες ἐφαρμογῆς κατά τήν ἔννοια τῆς παραγράφου 3 τοῦ ἄρθρου αὐτοῦ δέν ἔχουν ἀκόμη θεσπισθεῖ, πράγμα πού εἶναι ἐξαιρετικά λυπηρό ὡς πρός τήν ἀποτελεσματικότητα καί ἑνότητα τοῦ ἀγῶνος κατά τῆς ἀπάτης σέ ὅλα τά Κράτη μέλη. Θά ἐπα-

νέλθω σ' αὐτό τό σημεῖο ἐν σχέσει μέ ὁρισμένες πλευρές τῶν ἐπιδίκων ρυθμίσεων σέ θέματα τόκων. Ὁ κανονισμός ΕΟΚ 1403/69 τῆς Ἐπιτροπῆς (ΡΒ 1969, L 180, σ. 3) περιέχει κανόνες ἐφαρμογῆς τοῦ κανονισμοῦ, ἀλλά γιά διαφορετικά ἀπό τά ἐν προκειμένω ἐπίδικα θέματα.

Τό Verwaltungsgericht τῆς Φραγκφούρτης ἐπί τοῦ Μάιν, ἀνέστειλε τήν διαδικασία στήν κυρία δίκη γιά νά σᾶς ὑποβάλλει τά ἀκόλουθα ἐρωτήματα:

1) Συμβιβάζεται μέ τήν συνθήκη περί ἱδρύσεως τῆς Εὐρωπαϊκῆς Οἰκονομικῆς Κοινότητος τό γεγονός ὅτι ἡ Ὁμοσπονδιακή Δημοκρατία τῆς Γερμανίας ἐπιβάλλει τόκους σέ πριμοδοτήσεις μετουσιώσεως πού κατεβλήθησαν ἄνευ νομίμου αἰτίας, οἱ ὁποῖοι ὑπολογίζονται ἀπό τήν ἡμέρα καταβολῆς καί ἀνέρχονται σέ 3 % πέρα ἀπό τόν ἑκάστοτε προεξοφλητικό τόκο τῆς Deutsche Bundesbank, πάντως δέ τουλάχιστον σέ 6,5 % χωρίς νά ἔχει σχετική ἐξουσιοδότηση ἀπό κανόνα τοῦ κοινοτικοῦ δικαίου;

2) Ἄν ὄχι:
Περιέχει τό ἄρθρο 8 παράγραφος 1 τοῦ κανονισμοῦ 729/70 ΕΟΚ τοῦ Συμβουλίου τῆς 21. 4. 1970 περί χρηματοδοτήσεως τῆς κοινῆς γεωργικῆς πολιτικῆς (ΕΕ εἰδ. ἔκδ. 03/005, σ. 93) ἐξουσιοδοτικό ἔρεισμα, ἐάσει τοῦ ὁποίου δύναται ἡ Ὁμοσπονδιακή Δημοκρατία νά ἐπιβάλλει τούς τόκους πού ἀναφέρονται στό πρῶτο ἐρώτημα;

3) Ἄν ὄχι:
Ὑπάρχει ἄλλη διάταξη ἤ γενική ἀρχή τοῦ κοινοτικοῦ δικαίου ἀπό τήν ὁποία νά προκύπτει σχετική ἐξουσιοδότηση;

2. Ἀνάλυση τῶν ὑποβληθέντων ἐρωτημάτων

Ἡ προσφεύγουσα στήν κυρία δίκη, ἡ γερμανική ὁμοσπονδιακή κυβέρνηση καί ἡ Ἐπιτροπή ὑπογραμμίζουν ὁμόφωνα, στίς γραπτές τους παρατηρήσεις, ὅτι τά ὑποβληθέντα ἐρωτήματα, καθώς καί οἱ νομικές ἀπόψεις πού ἀνέπτυξε ἐπ' αὐτῶν ὁ παραπέμπων δικαστής καί οἱ ὁποῖες σημειώνονται στήν ἔκθεση γιά τήν ἐπ' ἀκροατηρίου συζήτηση, παρουσιάζουν μία θεμελιώδη παρανόηση ὅσον ἀφορᾶ τήν γενική σχέση μεταξύ κοινοτικοῦ δικαίου καί ἐθνικοῦ δικαίου στόν τομέα τῆς ὀργανώσεως τῶν γεωργικῶν ἀγορῶν. Στό παρόν στάδιο ἐξελίξεως τοῦ κοινοτικοῦ δικαίου, ἡ γενική αὐτή σχέση δέν δύναται νά ἀποδοθεῖ λέγοντας ὅτι ὁ ἐθνικός νομοθέτης εἶναι ἀποκλειστικά ἁρμόδιος στόν τομέα αὐτόν, ἐφ' ὅσον ὑπάρχει ρητή ἐξουσιοδότηση πρός τόν σκοπό αὐτόν ἀπό τό κοινοτικό δίκαιο. Κατά τήν ἀπάντηση στά ἐρωτήματα, πρέπει νά ληφθεῖ ὑπ' ὄψη ἡ παρανόηση αὐτή. Δεδομένου δέ ὅτι στήν παρανόηση αὐτή στηρίζονται τά ὑποβληθέντα ἐρωτήματα, οἱ σχετικές ἑρμηνευτικές κατευθύνσεις πρός τόν παραπέμποντα δικαστή πρέπει νά διατυπωθοῦν κατά τρόπο, κατά τό μᾶλλον ἤ ἧττον, ἀνεξάρτητο ἀπό τά ὑποβληθέντα ἐρωτήματα. Πρέπει πάντως νά ἐξετασθοῦν μέ τήν εὐκαιρία αὐτή ὅλα τά ζητήματα κοινοτικοῦ δικαίου πού ἀνέκυψαν κατά τήν διαδικασία καί τά ὁποῖα εἶναι σημαντικά γιά τόν παραπέμποντα δικαστή.

Γιά νά καταστεῖ δυνατή μιά χρήσιμη ἀπάντηση γιά τόν παραπέμποντα δικαστή, τά ἐρωτήματα δύνανται συνεπῶς νά διατυπωθοῦν ἐκ νέου ὡς ἑξῆς: «Ἡ ἁρμοδιότης ἑνός Κράτους μέλους νά ἐπιβάλλει, σέ περίπτωση ἀξιώσεως ἐπιστροφῆς, τόκους ἐπί πριμοδοτήσεων μετουσιώσεως πού κατεβλήθησαν ἄνευ νομίμου αἰτίας, οἱ ὁποῖοι ὑπολογίζονται ἀπό τήν ἡμέρα καταβολῆς τῆς πριμοδοτήσεως μέ ἐπιτόκιο ὑπερβαῖνον κατά 3 % τόν προεξοφλητικό τόκο πού εἶχε καθορισθεῖ τότε ἀπό τήν σχετική κεντρική τράπεζα, ἀλλά τουλάχιστον ἴσο πρός 6,5 %, περιορίζεται ἀπό:

1. τήν συνθήκη περί ἱδρύσεως τῆς Εὐρωπαϊκῆς Οἰκονομικῆς Κοινότητος·

2. τό ἄρθρο 8 παράγραφος 1 τοῦ κανονισμοῦ ΕΟΚ 729/70 τοῦ Συμβουλίου τῆς 21ης Ἀπριλίου 1970 περί χρηματοδοτήσεως τῆς κοινῆς γεωργικῆς πολιτικῆς (ΕΕ εἰδ. ἔκδ. 03/005, σ. 93) ἤ ἀπό

3. ἄλλους κανόνες ἤ γενικές ἀρχές τοῦ κοινοτικοῦ δικαίου;»

Θά πραγματευθῶ τά ἐρωτήματα αὐτά μέ τήν ἀκόλουθη σειρά. Λόγω τῶν παρανοήσεων πού ὅλα αὐτά τά ἐρωτήματα παρουσιάζουν ἐν προκειμένω θά ἐξετάσω κατ' ἀρχάς μερικές βασικές ἀρχές τοῦ κοινοτικοῦ δικαίου σχετικά μέ τήν ἐφαρμογή τῆς κοινῆς γεωργικῆς πολιτικῆς ἀπό τίς ἐθνικές ἀρχές. Ἐν συνεχεία θά ἐξετάσω μέχρι ποίου σημείου τό ἄρθρο 8 τοῦ κανονισμοῦ ΕΟΚ 729/70 ὁδηγεῖ ἐπί τοῦ σημείου αὐτοῦ σέ διαφορετικά ἀποτελέσματα.

Μετά θά ἀναλύσω τούς δύο πιό σημαντικούς περιορισμούς πού συνήχθησαν, σέ ὅλες τίς γραπτές παρατηρήσεις, ἀπό τήν νομολογία τοῦ Δικαστηρίου, ἄν καί μέ διαφορετικά ἀποτελέσματα γιά τήν παροῦσα ὑπόθεση. Τέλος θά ἐξετάσω, λαμβάνοντας ὑπ' ὄψη τό ὑποβληθέν τρίτο ἐρώτημα, ἄν καί ἄλλοι κανόνες ἤ γενικές ἀρχές τοῦ κοινοτικοῦ δικαίου, ἐκτός ἀπό αὐτούς πού ἔπαιξαν κάποιον ρόλο στήν προηγουμένως ἀναλυθεῖσα νομολογία σας, συνεπάγονται περιορισμούς γιά τίς ἐθνικές ἀρχές. Ἰδιαίτερα, θά ἐρευνήσω, στό πλαίσιο αὐτό, τό ζήτημα τῆς ἐφαρμογῆς, ἐν προκειμένω, τῆς ἀρχῆς τῆς ἀναλογικότητος ἡ ὁποία ἀνεπτύχθη μέ ἄλλες ἀποφάσεις τοῦ Δικαστηρίου.

3. Βασικές ἀρχές τοῦ κοινοτικοῦ δικαίου ὡς πρός τήν ἐφαρμογή τῆς κοινῆς γεωργικῆς πολιτικῆς ἀπό τίς ἐθνικές ἀρχές

Σέ ὅλες τίς γραπτές παρατηρήσεις διαπιστώνεται ὅτι σύμφωνα μέ τήν διατύπωση τῶν ὑποβληθέντων ἐρωτημάτων, ὁ παραπέμπων δικαστής ἐκκινεῖ ἐσφαλμένως ἀπό τήν ἰδέα ὅτι τά Κράτη μέλη δέν δύνανται νά εἰσπράττουν τόκους, σέ περίπτωση ἀξιώσεως ἐπιστροφῆς πριμοδοτήσεων καταβληθέντων ἄνευ νομίμου αἰτίας, παρά μόνον ἄν ἔχουν ρητῶς ἐξουσιοδοτηθεῖ ἀπό τό κοινοτικό δίκαιο.

Σέ ἐντελῶς γενικό ἐπίπεδο, ἀπό τήν πρώτη φράση τοῦ ἄρθρου 5 τῆς συνθήκης ΕΟΚ δύναται νά συναχθεῖ ὅτι τά Κράτη μέλη ἔχουν ὑποχρέωση νά λαμβάνουν τά κατάλληλα γενικά ἤ εἰδικά μέτρα γιά νά ἐξασφαλίσουν τήν ἐκτέλεση τῶν κανονισμῶν στόν τομέα τῆς κοινῆς γεωργικῆς πολιτικῆς. Ὑπ' αὐτό τό πρίσμα, δέν ἀπαιτεῖται ἐξουσιοδότηση.

Τό Δικαστήριο, πάντως, στίς ἀποφάσεις ἐπί τῶν ὑποθέσεων Bollmann (ὑπόθεση 40/69, Jurispr. 1970, σ. 69) καί Krohn (ὑπόθεση 74/69, Jurispr. 1970, σ. 451), ἔχει ἤδη διευκρινίσει ὅτι τά ἐν λόγω ἐθνικά μέτρα ἐκτελέσεως δέν δύνανται νά θίξουν, τροποποιήσουν ἤ ἐπεκτείνουν τήν ἔκταση ἐφαρμογῆς τοῦ κοινοτικοῦ κανονισμοῦ. Στήν ἀπόφαση ἐπί τῆς ὑποθέσεως Balkan-Import-Export (ὑπόθεση 118/76, Jurispr. 1977, σ. 1177), τό Δικαστήριο ἐπανέλαβε ἐκ νέου τόν περιορισμό αὐτόν τῆς ἐθνικῆς ἁρμοδιότητος. Ὁ περιορισμός αὐτός δύναται νά θεωρηθεῖ ὡς διευκρίνιση τοῦ δευτέρου ἑδαφίου τοῦ ἄρθρου 5 τῆς συνθήκης ΕΟΚ.

Ὅσον ἀφορᾶ τήν παροῦσα προβληματική, ἡ ἐν λόγω ἀρχή συγκεκριμενοποιήθηκε στήν ἀπόφαση τοῦ Δικαστηρίου ἐπί τῶν ὑποθέσεων Lippische Hauptgenossenschaft (119 καί 126/79, Jurispr. 1980, σ. 1863), μέ τήν ὁποία ἐδέχθη ὅτι, καθ' ὅσον ἀφορᾶ τήν χορήγηση τῶν πριμοδοτήσεων, ἐναπόκειται στίς ἐθνικές ἀρχές νά ἀπαιτήσουν τήν ἐπιστροφή κάθε πριμοδοτήσεως, καταβληθείσης ἄνευ νομίμου αἰτίας (σημεῖο 7 τοῦ σκεπτικοῦ). Ἡ συνέχεια τῆς ἀποφάσεως ἐπιτρέπει τήν διαπίστωση ὅτι ἡ ἁρμοδιότης αὐτή τῶν Κρατῶν μελῶν δέν ἀφορᾶ μόνο τήν θέσπιση διαδικαστικῶν μέτρων σχε-

τικά μέ τήν ἐπιστροφή, ἐνῶ ἡ θέσπιση τῶν οὐσιαστικῶν προϋποθέσεων ἐπιφυλάσσεται στήν Κοινότητα. Ἁπλῶς διευκρινίσθη ὅτι οἱ ἐθνικές ἀρχές ὀφείλουν νά ἐνεργοῦν, ἐν προκειμένω, μέ τήν ἴδια ἐπιμέλεια τήν ὁποία ἐπιδεικνύουν προκειμένου νά ἐφαρμόσουν τίς ἀντίστοιχες ἐθνικές νομοθεσίες, ἔτσι ὥστε νά ἀποφεύγεται νά θίγεται ἡ ἀποτελεσματικότης τοῦ κοινοτικοῦ δικαίου (σημεῖο 8). Ὑπ' αὐτή τήν σχέση, ὁ καθορισμός προθεσμιῶν παραγραφῆς ἤ ἐκπτώσεως ἐκρίθη ρητά ὡς ἐπιτρεπτός ἀπό τό Δικαστήριο. Ἀναφερόμενο στήν καθιερούμενη ἀπό τό ἄρθρο 5 τῆς συνθήκης ΕΟΚ ἀρχή, σύμφωνα μέ τήν ὁποία τά ἐθνικά ἐκτελεστικά μέτρα δέν εἶναι δυνατόν νά θέσουν σέ κίνδυνο τό κοινοτικό δίκαιο, στήν ἀπόφαση Ferwerda (ὑπόθεση 265/78, Jurispr. 1980, σ. 617) τό Δικαστήριο ἐδέχθη ὅτι ἐναπόκειται στά Κράτη μέλη νά ὁρίσουν τόν ἁρμόδιο δικαστή καί νά ρυθμίσουν τίς διαδικαστικές λεπτομέρειες, οἱ ὁποῖες ὅμως δέν δύνανται νά εἶναι δυσμενέστερες ἀπό αὐτές πού ἀφοροῦν παρεμφερῆ ἐθνικά ἔνδικα μέσα καί δέν δύνανται μέ κανέναν τρόπο νά καθορισθοῦν κατά τρόπο πού νά καθιστοῦν πρακτικά ἀδύνατη τήν ἄσκηση τῶν δικαιωμάτων, τά ὁποῖα ὁ ἐθνικός δικαστής ἔχει ὑποχρέωση νά διασφαλίσει (σκέψη 10). Στήν σκέψη 17 τῆς ἀποφάσεως τοῦ Δικαστηρίου στήν ὑπόθεση Express Dairy Foods (ὑπόθεση 130/79, Jurispr. 1980, σ. 1887), τό Δικαστήριο ἐδέχθη κατά τήν ἰδία λογική συνέπεια ὅτι ἐναπόκειται στά Κράτη μέλη, καί ἰδίως στόν ἐθνικό δικαστή νά ρυθμίσει ὅλα τά παρεπόμενα θέματα πού ἔχουν σχέση μέ τίς ἄνευ νομίμου αἰτίας καταβολές, συμπεριλαμβανομένης καί τῆς καταβολῆς τόκων.

Παράλληλα μέ τήν ἀπαίτηση τῆς ἀποτελεσματικότητος καί τήν ἀπαγόρευση νά θιγεῖ, τροποποιηθεῖ ἤ ἐπεκταθεῖ ἡ ἔκταση ἐφαρμογῆς τοῦ κοινοτικοῦ δικαίου, ἡ προηγούμενη νομολογία τοῦ Δικαστηρίου ἐδέχθη ἐπίσης καί τό μή ἐπιτρεπτό τῶν διακρίσεων. Αὐτό ἔχει προδήλως πιό συγκεκριμένο χαρακτῆρα ἀπό τό μή ἐπιτρεπτό «κάθε διακρίσεως μεταξύ παραγωγῶν ἤ καταναλωτῶν ἐντός τῆς Κοινότητος» πού περιλαμβάνεται στό ἄρθρο 40 παράγραφος 3 δεύτερο ἐδάφιο τῆς συνθήκης ΕΟΚ. Ἡ ἐν λόγω ἀπαγόρευση τῶν διακρίσεων, ἡ ὁποία ἀποβλέπει στήν νομική προστασία ὅλων τῶν κοινοτικῶν πολιτῶν τῆς Κοινότητος, ἐφαρμόζεται ἀσφαλῶς καί στά ἐθνικά μέτρα ἐκτελέσεως τῆς κοινῆς γεωργικῆς πολιτικῆς. Στήν νομολογία, πού ἐξετάζεται ἐδῶ, ἡ ἀπαγόρευση τῶν διακρίσεων διατυπώνεται πάντως μέ τήν μορφή ἐξομοιώσεως τῶν ἐκτελεστικῶν μέτρων τοῦ κοινοτικοῦ δικαίου πρός ἄλλους παρόμοιους *ἐθνικούς* κανόνες. Στήν ἀπόφαση Ferwerda (ὑπόθεση 265/78, Jurispr. 1980, σ. 617), τό Δικαστήριο ἐξέφρασε τήν ἰδέα αὐτή, στό σημεῖο 12 τοῦ σκεπτικοῦ, ὡς ἀκολούθως: «ἡ ρητή παραπομπή στίς ἐθνικές νομοθεσίες ὑπόκειται στούς ἴδιους περιορισμούς πού ἰσχύουν γιά τήν σιωπηρά παραπομπή, ἡ ἀναγκαιότης τῆς ὁποίας ἀνεγνωρίσθη ἐλλείψει κοινοτικῆς ρυθμίσεως, ὑπό τήν ἔννοια ὅτι ἡ ἐφαρμογή τῆς ἐθνικῆς νομοθεσίας πρέπει νά γίνεται κατά τρόπο μή συνιστῶντα διάκριση ἐν σχέσει μέ τίς διαδικασίες πού ἀποσκοποῦν στήν ἐπίλυση διαφορῶν τοῦ ἰδίου τύπου, ἀλλά ἀμιγῶς ἐθνικῶν». Ἐπίσης ἤδη στήν σκέψη 8 τῆς ἴδιας ἀποφάσεως, τό Δικαστήριο ἐδέχθη τό μή ἐπιτρεπτό τῶν διακρίσεων ὅσον ἀφορᾶ τίς προϋποθέσεις τύπου καί οὐσίας ὑπό τίς ὁποῖες ... οἱ ἀρχές τῶν Κρατῶν μελῶν δύνανται νά εἰπράττουν τίς ἐν λόγω ἐπιβαρύνσεις καί, ἐνδεχομένως, νά ἀξιοῦν ἐπιστροφή οἰκονομικῶν ὀφελῶν τά ὁποῖα εἶχαν χορηγηθεῖ ἀντικανονικά. Στήν ὑπόθεση Express Dairy Foods (ὑπόθεση 130/79, Jurispr. 1980, σ. 1887), τό Δικαστήριο ἐδέχθη ἐπίσης, στήν σκέψη 12, ὅτι «ἡ ἐφαρμογή τῆς ἐθνικῆς νομοθεσίας πρέπει νά γίνεται κατά τρόπο μή συνιστῶντα διά-

κριση ἐν σχέσει μέ τίς διαδικασίες πού ἀποσκοποῦν στήν ἐπίλυση διαφορῶν τοῦ ἰδίου τύπου, ἀλλά ἀμιγῶς ἐθνικῶν». Στίς ὑποθέσεις, τέλος, Lippische Hauptgenossenschaft (119 καί 126/79, Jurispr. 1980, σ. 1863), τό Δικαστήριο ἐδέχθη ὅτι «ἐναπόκειται ... στίς ἐθνικές ἀρχές νά ἐκτιμήσουν, σύμφωνα μέ τούς κανόνες καί τίς ἀρχές τοῦ ἐθνικοῦ τους δικαίου, μία κατάσταση ὅπως αὐτή πού ἔχει ἀχθεῖ ἐνώπιον τοῦ Verwaltungsgericht, ὑπό τόν ὅρο πάντοτε ὅτι δέν κάνουν διάκριση μεταξύ τῶν καταστάσεων πού διέπονται ἀπό τό κοινοτικό δίκαιο καί ἀναλόγων καταστάσεων πού ἀνάγονται στήν ἐφαρμογή μόνον τοῦ ἐθνικοῦ δικαίου».

Ἀπό τήν προηγούμενη νομολογία τοῦ Δικαστηρίου συνάγεται, ἐπομένως, ἀφ' ἑνός ὅτι ὁ τρόπος ἐφαρμογῆς τοῦ κοινοτικοῦ δικαίου ἀπό τίς ἐθνικές ἀρχές δέν πρέπει νά θέτει σέ κίνδυνο τήν ἀποτελεσματικότητά του, δέν δύναται δέ, συνεπῶς, νά εἶναι ὀλιγώτερο ἀποτελεσματική ἀπό τόν τρόπο ἐφαρμογῆς παρεμφερῶν ἐθνικῶν ρυθμίσεων. Τοῦτο συνάγεται κυρίως ἀπό τήν σκέψη 8 τοῦ σκεπτικοῦ τῆς ἀποφάσεως τοῦ Δικαστηρίου στίς ὑποθέσεις Lippische Hauptgenossenschaft. Ἀφ' ἑτέρου, οἱ σκέψεις πού ἀνεπτύχθησαν στά σκεπτικά, πού ἔχω στήν συνέχεια παραθέσει, τῶν ἀποφάσεων πού ἐξεδόθησαν στίς ὑποθέσεις Ferwerda, Express Dairy Foods καί Lippische Hauptgenossenschaft νομίζω ὅτι σημαίνουν ὅτι οὔτε τά ὑποκείμενα δικαίου δύνανται νά ἀντιμετωπίζονται κατά λιγώτερο εὐνοϊκό τρόπο ἀπό ὅ,τι σέ περίπτωση ἐφαρμογῆς παρεμφερῶν ἀμιγῶς ἐθνικῶν κανόνων. Δεδομένου ὅτι ὑφίσταται μεγάλη διάσταση ἀπόψεων ἐπί τῆς ἀκριβοῦς σημασίας τοῦ μή ἐπιτρεπτοῦ τῶν διακρίσεων στήν συγκεκριμένη περίπτωση, θά ἐξετάσω ἐπίσης, ὡς πρός τό τρίτο ἐρώτημα πού σᾶς ὑπεβλήθη, μέχρι ποίου σημείου εἶναι δυνατές, ἐν προκειμένῳ, συμπληρωματικές διευκρινίσεις. Ἐπί πλέον, θά ἐπανέλθω ἐπίσης στό πρόβλημα τῆς ἀποτελεσματικότητος, ὑπό τό φῶς τῶν ἐπιχειρημάτων πού προεβλήθησαν κατά τήν διάρκεια τῆς διαδικασίας.

4. Οἱ κανόνες περί ἁρμοδιότητος τοῦ ἄρθρου 8 τοῦ κανονισμοῦ ΕΟΚ 729/70

Οἱ ἀρχές πού ἀπορρέουν ἀπό τήν προηγούμενη νομολογία, στίς ὁποῖες ἀνεφέρθην ἀνωτέρω, φυσικά ἐφαρμόζονται ἐφ' ὅσον τό κοινοτικό δίκαιο δέν περιλαμβάνει ἀντίθετες διατάξεις. Γι' αὐτό καί προτίθεμαι νά ἐξετάσω τώρα μέχρι ποιοῦ σημείου τό ἄρθρο 8 τοῦ κανονισμοῦ (ΕΟΚ) 729/70 ἐπιτρέπει τήν συναγωγή διαφορετικῶν συμπερασμάτων ἤ τήν διευκρίνιση τῶν ἀρχῶν πού ἔχουν συναχθεῖ μέχρι τώρα.

Στίς ὑποθέσεις BayWa καί Raiffeisenbankgenossenschaft (ὑποθέσεις 146, 192 καί 193/81) τό ἴδιο τό παραπέμπον δικαστήριο ὑπέβαλε, μεταξύ ἄλλων, σχετικῶς, τό ἀκόλουθο ἐρώτημα: «Περιέχει τό ἄρθρο 8 τοῦ κανονισμοῦ ΕΟΚ 729/70 ... ὑποχρέωση τῶν Κρατῶν μελῶν νά ἀπαιτοῦν τήν ἀπόδοση πριμοδοτήσεων μετουσιώσεως σέ κάθε περίπτωση πού ἐχορηγήθησαν παράνομα ἤ παρέχει ὁ κανονισμός στά Κράτη μέλη τήν δυνατότητα στήν συγκεκριμένη περίπτωση, νά ἀναθέτουν μέ διατάξεις ἐθνικοῦ δικαίου τήν ἀπαίτηση ἀποδόσεως στήν διακριτική ἐξουσία τῶν ἁρμοδίων ἀρχῶν;»

Ἐπειδή ἡ προφορική διαδικασία στίς πιό πρόσφατες αὐτές ὑποθέσεις δέν εἶχε ἀκόμη διεξαχθεῖ ὅταν συνετάγησαν οἱ παροῦσες προτάσεις, δέν εἶναι δυνατόν νά ληφθοῦν ὑπ' ὄψη σ' αὐτές, αὐτά πού θά προκύψουν κατά τήν προφορική αὐτή διαδικασία. Ἀντίθετα, δύναται ἐνδεχομένως νά τά λάβει ὑπ' ὄψη ἡ ἀπόφαση στήν παροῦσα ὑπόθεση. Τό ἐρώτημα πού ὑπεβλήθη ὡς πρός τό ἄρθρο 8 στήν παροῦσα ὑπόθεση στηρίζεται στήν ἴδια παρανόηση περί τῆς κατανομῆς τῶν ἁρμοδιοτήτων μέ αὐτή πού ἤδη ἐτόνισα προηγουμένως. Δέν πρόκειται γιά τό ἄν τό ἄρθρο 8 παρέχει ἐξουσιοδότηση, ἀλλά γιά τό ἄν περιέχει περιορισμούς τῆς ἐθνικῆς ἁρμοδιότητος, οἱ ὁποῖοι ἀπομακρύνονται ἀπό τίς γενικές ἀρχές, πού μόλις ἀνέφερα καί οἱ ὁποῖες ἀπορρέουν ἀπό τήν νομολογία τοῦ Δικαστηρίου.

Τό κείμενο τοῦ ἄρθρου 8 καθορίζει ἐν πάση περιπτώσει τήν ἤδη μνημονευθεῖσα γενική ὑποχρέωση πού περιλαμβάνεται στό ἄρθρο 5 τῆς συνθήκης ΕΟΚ. Σύμφωνα μέ τό ἄρθρο 8, τά Κράτη μέλη λαμβάνουν μεταξύ ἄλλων, σύμφωνα μέ τίς ἐθνικές νομοθετικές, κανονιστικές καί διοικητικές διατάξεις, «τά ἀναγκαῖα μέτρα προκειμένου νά:

«...

...

— ἀνακτήσουν τά ἀπολεσθέντα ἐξ αἰτίας ἀνωμαλιῶν ἤ ἀμελειῶν ποσά».

Ἐν συνεχεία, ἡ δεύτερη παράγραφος τοῦ ἄρθρου 8 ὁρίζει μεταξύ ἄλλων ὅτι τά ἀνακτηθέντα ποσά καταβάλλονται στίς ὑπηρεσίες ἤ ὀργανισμούς πού ἔχουν ἐνεργήσει τίς ἀρχικές πληρωμές, ἐνῶ οἱ ἐν λόγω ὑπηρεσίες ἤ ὀργανισμοί ἐγγράφουν τά ποσά αὐτά ὡς ἀπομείωση τῶν χρηματοδοτουμένων ἀπό τό Ταμεῖο δαπανῶν.

Παρά τήν πρόταση τῆς Ἐπιτροπῆς σχετικά ἀκριβῶς μέ τό θέμα τοῦ ὑπολογισμοῦ τῶν τόκων, πού ἀποτελεῖ τό ἀντικείμενο τῆς παρούσης διαφορᾶς, τό Συμβούλιο δέν ἔκανε χρήση τῆς δυνατότητος, πού προβλέπεται στήν τρίτη παράγραφο τοῦ ἄρθρου 8, νά θεσπίσει τούς γενικούς κανόνες ἐφαρμογῆς τοῦ ἄρθρου αὐτοῦ.

Ὅπως ἡ Ἐπιτροπή, δέν δύναμαι νά ἀνεύρω στό κείμενο τοῦ ἄρθρου 8 ὁποιοδήποτε στοιχεῖο πού θά ἀπέκλειε τήν ἁρμοδιότητα τῶν Κρατῶν μελῶν, ὅπως προκύπτει ἀπό τήν ἀμέσως προηγουμένως παρατεθεῖσα νομολογία, νά ρυθμίζουν ἐπίσης καί τήν πληρωμή τόκων σέ περιπτώσεις ἀξιώσεων ἐπιστροφῆς. Ἡ Ἐπιτροπή ὀρθῶς παρατηρεῖ ἐπί πλέον ὅτι οὔτε ὁ κανονισμός 281/72 τοῦ Συμβουλίου, τῆς 7ης Φεβρουαρίου 1972, πού ἀφορᾶ τίς πλημμέλειες καί τήν ἀνάκτηση (ΡΒ 1972, L 36, σ. 1), ὁ ὁποῖος εἶναι ἐπίσης ἐφαρμοστέος ἐν προκειμένω, δέν περιέχει περιοριστικούς κανόνες. Ἀπό τήν νομολογία τοῦ Δικαστηρίου καί ἰδιαίτερα ἀπό τίς ἀποφάσεις Roquette (ὑπόθεση 26/74, Jurispr. 1976, σ. 677) καί Express Dairy Foods (ὑπόθεση 131/77, Jurispr. 1980, σ. 1887), δύναται ἤδη νά συναχθεῖ ὅτι τά Κράτη μέλη εἶναι κατ' ἀρχήν ἁρμόδια νά ρυθμίζουν τήν πληρωμή τόκων. Ἀλλά καί ἐν προκειμένω ἐπίσης ἐφαρμόζονται πάντως οἱ περιορισμοί πού ἀνέφερα προηγουμένως, παρόμοιες δηλαδή ρυθμίσεις δέν δύνανται νά θίξουν, νά τροποποιήσουν ἤ νά ἐπεκτείνουν τήν ἔκταση ἐφαρμογῆς τῶν κοινοτικῶν κανονισμῶν, τοῦ ἄρθρου 8 τοῦ κανονισμοῦ (ΕΟΚ) 729/70, ἐν προκειμένω. Ὅπως καί ἡ Ἐπιτροπή, θεωρῶ ὅτι ἡ προσφεύγουσα στήν κυρία δίκη καί τό παραπέμπον δικαστήριο στήν ἀπόφασή του, δίδουν πεπλανημένως, ὑπ' αὐτό τό πρίσμα συσταλτική, γραμματική ἑρμηνεία, στό ἄρθρο 8. Σύμφωνα μέ τήν ἑρμηνεία αὐτή, μόνο τά ποσά πού κατεβλήθησαν ἄνευ νομίμου αἰτίας δύνανται νά ἀναζητηθοῦν.

Ἤδη στήν ὑπόθεση Κάτω Χῶρες κατά Ἐπιτροπῆς (ὑπόθεση 11/76, Jurispr. 1979, σ. 245), τό Δικαστήριο ἔκρινε (σκέψη 6) «ὅτι τό κείμενο τοῦ ἄρθρου 8 ὅπως ἀποδίδεται στίς διάφορες γλῶσσες ... περιέχει ὑπερβολικά ἀντιφατικά καί διφορούμενα στοιχεῖα γιά νά δοθεῖ ἀπάντηση στά ἐπίδικα (τότε) ἐρωτήματα· γιά τήν ἑρμηνεία τῆς διατάξεως πρέπει ἐπομένως νά ἐξετασθεῖ τό πλαίσιο στό ὁποῖο εὑρίσκεται καί ὁ ἐπιδιωκόμενος ἀπό τίς ἐν λόγω ρυθμίσεις σκοπός». Στήν ἑπόμενη σκέψη, τό Δικαστήριο δέχεται «ὅτι τό ἄρθρο 8 ὁρίζει τίς ἀρχές σύμφωνα μέ τίς ὁποῖες ἡ Κοινότης καί τά Κράτη μέλη ὀφείλουν νά ὀργανώσουν τόν ἀγῶνα κατά τῆς ἀπάτης καί τῶν ἄλλων πλημμελειῶν σχετικά μέ τά χρηματοδοτούμενα ἀπό τό ΕΓΤΠΕ σχέδια· προβλέπει τόσο τά μέτρα πού ἀποσκοποῦν στήν ἀνάκτηση ποσῶν ἄνευ νομίμου αἰτίας καταβληθέντων ὅσο καί τήν δίωξη, μέ διοικητικές καί δικαστικές διαδικασίες, τῶν ὑπευθύνων προσώπων».

Σχετικά μ' αὐτό, ἡ Ἐπιτροπή ὑποστηρίζει ὀρθῶς νομίζω, ὅτι ἡ ἐκτίμηση τῶν ἐθνικῶν μέτρων ἐκτελέσεως πρέπει νά ἀναφέρεται κατά κύριο λόγο στήν ἀποτελεσματικότητά

τους ὅσον ἀφορᾶ τούς σκοπούς τοῦ ἄρθρου 8 (ὅπως ἔχουν διευκρινισθεῖ ἀπό τό Δικαστήριο).

Τέλος, ἡ προσφεύγουσα στήν κυρία δίκη ἐπέμεινε πολύ, κυρίως κατά τήν προφορική διαδικασία, στήν διαπίστωση τοῦ παραπέμποντος δικαστηρίου ὅτι οἱ ἀναζητηθέντες τόκοι δέν ἀποδίδονται στήν Κοινότητα ἀλλά εἰσέρχονται στόν προϋπολογισμό τῆς Ὁμοσπονδιακῆς Δημοκρατίας. Δύναται ὄντως, νά διερωτηθεῖ κανείς ἄν τοῦτο εἶναι σύμφωνο μέ τήν δεύτερη παράγραφο τοῦ ἄρθρου 8. Πάντως, συμμερίζομαι τήν ἄποψη τῆς γερμανικῆς ὁμοσπονδιακῆς κυβερνήσεως καί τῆς Ἐπιτροπῆς ὅτι τό θέμα τοῦτο δέν ἔχει σημασία γιά τήν σχέση μεταξύ τῆς προσφευγούσης στήν κυρία δίκη καί τοῦ BALM. Γιά τήν ἐν λόγω σχέση, ἐνδιαφέρει μόνο τό πρῶτο μέρος τῆς δευτέρας παραγράφου καί ὄχι ἡ σχέση μεταξύ ἐθνικῶν ὀργανισμῶν ἐπιφορτισμένων μέ τήν ἐκτέλεση καί ΕΓΤΠΕ, ἡ ὁποία ρυθμίζεται στό τέλος τῆς ἐν λόγω παραγράφου.

Τό ἄρθρο 8 δέν διαφωτίζει περαιτέρω τούς δύο γενικούς περιορισμούς πού τό κοινοτικό δίκαιο θεσπίζει γιά τά ἐθνικά μέτρα ἐκτελέσεως καί οἱ ὁποῖοι ἀναγνωρίζονται κατά κανόνα σέ ὅλες τίς γραπτές παρατηρήσεις (δέν πρέπει νά θίγεται ἡ ἔκταση ἐφαρμογῆς τοῦ κοινοτικοῦ δικαίου καί δέν πρέπει νά γίνεται διάκριση). Ὑπ' αὐτό τό πρίσμα, τό ἄρθρο 8 ἀφήνει ἄθικτες τίς γενικές ἀρχές πού περιέχονται στήν προηγουμένη νομολογία τοῦ Δικαστηρίου. Ὅπως ἔχω ἤδη ἀναφέρει, θά ἐπανέλθω καί πάλι στό θέμα, τοῦ μέχρι ποιοῦ σημείου οἱ γενικές αὐτές ἀρχές πρέπει νά ἐξειδικεύονται πρό καταστάσεων, ὅπως ἡ παροῦσα.

Ξεχωριστά θά ἐξετάσω περαιτέρω, στήν ἀνάλυσή μου ἐπί τοῦ τρίτου ἐρωτήματος τοῦ Verwaltungsgericht, ὅπως τό ἀναμόρφωσα, μέχρι ποιοῦ σημείου δύναται νά συναχθεῖ ἀπό τό κείμενο τοῦ ἄρθρου 8 ὅτι ἡ ἀρχή τῆς ἀναλογικότητος, ἡ ὁποία ἔχει τονισθεῖ σέ ἄλλα σημεῖα τῆς νομολογίας τοῦ Δικαστηρίου, δύναται ἐπίσης νά ἐφαρμοσθεῖ ἐν προκειμένω καί ποιά σημασία πρέπει συνεπῶς νά τῆς ἀποδοθεῖ.

5. Διασαφήνιση τῶν γενικῶν περιορισμῶν, πού καθιερώθησαν ἀπό τήν νομολογία, σέ ἀναφορά μέ τήν παρούσα κατάσταση

5.1. Ἐν σχέσει μέ τό ἐρώτημα ἄν τά γερμανικά ἐκτελεστικά μέτρα θίγουν, τροποποιοῦν ἤ ἐπεκτείνουν τήν ἔκταση τοῦ ἄρθρου 8 τοῦ κανονισμοῦ ΕΟΚ 729/70, ὁ ὁποῖος ἔχει ἐφαρμογή ἐν προκειμένω, προτίθεμαι νά ἐξετάσω ἀκόμη, μετά ἀπ' ὅσα ἀνέφερα ἐπί τοῦ θέματος, μόνον ἄν τό ἐν λόγω ἄρθρο 8 ἐπιτρέπει νά συναχθεῖ ἕνας ὁποιοσδήποτε ὑπέρτερος περιορισμός τῶν τόκων πού δύνανται νά ζητηθοῦν. Ὁ ἐκπρόσωπος τῆς γερμανικῆς ὁμοσπονδιακῆς κυβερνήσεως ἠρνήθη τήν ὕπαρξη τέτοιου περιορισμοῦ, μέ ἀρκετά κατηγορηματικές λέξεις, κατά τήν διάρκεια τῆς προφορικῆς διαδικασίας. Ἀπό ἀπόψεως προλήψεως, οἱ τόκοι δέν πρέπει νά εἶναι πολύ ὑψηλοί. Ἡ Ἐπιτροπή περιωρίσθη νά δεχθεῖ ὅτι οἱ κανόνες περί τῶν τόκων πρέπει νά εἶναι ἀποτελεσματικοί («wirksam») καί ὅτι παρεμφερής ρύθμιση, μέ ὁποιονδήποτε τρόπο καί ἄν καθορισθεῖ, εἶναι ἀπαραίτητη γιά τήν ἀποτελεσματική ἐφαρμογή τοῦ ἄρθρου 8. Στό τέλος τῆς προφορικῆς διαδικασίας, ὁ ἐκπρόσωπος τῆς Ἐπιτροπῆς ἀνεγνώρισε πάντως ὅτι οἱ τόκοι δέν δύνανται νά καθορισθοῦν σέ ἀπεριόριστα ὑψηλό ἐπίπεδο, ἐπί παραδείγματι σέ 30 %. Ἕνα ἐπιτόκιο πού θά ἀπεμακρύνετο κατά πολύ ἀπό τό γενικό ἐπίπεδο τῶν ἐπιτοκίων στό ἐνδιαφερόμενο Κράτος μέλος θά δημιουργοῦσε, καί κατά τήν δική μου γνώμη, ἀπειλή γιά τήν νομική γαλήνη καθώς καί τό ἐνδεχόμενο, λόγω τῶν πολύ ηὐξημένων κινδύνων, οἱ ἐπιχειρηματίες νά ἀπόσχουν ἀπό τήν μετουσίωση. Στό μέτρο αὐτό, τό ἐπιτόκιο περιορίζεται συνεπῶς, κατά τήν ἄποψή μου, ἀπό τό μή ἐπιτρεπτό τῶν διακρίσεων, γιά τό ὁποῖο μοῦ ἀπομένει ἀκόμη νά μιλήσω.

Ἡ προσφεύγουσα στήν κυρία δίκη ὑπεστήριξε πάντως μία ἄλλη ἄποψη, ὅτι δηλαδή τόκοι δύνανται νά ζητηθοῦν μόνο ἐφ' ὅσον ὁ ἐνδιαφερόμενος ὠφελήθη ἀπό

τήν άντικανονικῶς χορηγηθεῖσα πριμοδότηση, ἐνῶ θά πρέπει νά λαμβάνονται ὑπ' ὄψη ἐπίσης καί ἄλλες ἰδιομορφίες τῆς συγκεκριμένης περιπτώσεως. Θά πρέπει ἰδιως νά λαμβάνεται ὑπ' ὄψη ἡ ἔλλειψη δόλου ἤ ὁ ἐντελῶς τυπικός ἤ ἀσήμαντος χαρακτῆρας τῆς πλημμελείας, γιά τήν ὁποία πρόκειται.

Στήν ὑπόθεση Balkan-Import-Export, τό Δικαστήριο οὐσιαστικά ἔκρινε παραδεκτή μία ἐθνική ρήτρα χαλεπότητος καί, στήν ὑπόθεση Ferwerda, τήν ἐφαρμογή τῆς ἀρχῆς τῆς ἀσφαλείας τοῦ δικαίου ὑπό τήν ἔννοια ὅτι οἱ καλοπίστως κτηθεῖσες παροχές δέν δύνανται νά ἀποτελέσουν ἀντικείμενο ἀξιώσεως ἐπιστροφῆς.

Στή σκέψη 10 τῆς ἀποφάσεως στήν ὑπόθεση Lippische Hauptgenossenschaft τό Δικαστήριο ἐδέχθη ἐξ ἄλλου, σχετικά μέ τήν ἀρχή τῆς παραγραφῆς, ὅτι τό κοινοτικό δίκαιο δέν περιορίζει τήν ἐλευθερία τῶν ἁρμοδίων ἐθνικῶν ἀρχῶν νά ἐφαρμόζουν, κατά τήν ἀναζήτηση ὠφελημάτων χορηγηθέντων ἄνευ νομίμου αἰτίας βάσει τῆς κοινοτικῆς νομοθεσίας, ... τούς περιορισμούς πού εἶναι δυνατόν νά συνάγονται ἀπό τήν ἐφαρμογή γενικῶν ἀρχῶν, ἀνεγνωρισμένων στό δίκαιο τῆς ἐνδιαφερομένης χώρας. Κατά τήν γνώμη μου, εἶναι ἀπολύτως δυνατόν νά ἀποδοθεῖ στήν φράση αὐτή, λαμβάνοντας ὑπ' ὄψη τίς ἀποφάσεις στίς ὑποθέσεις Balkan καί Ferwerda, μία εὐρύτερη σημασία, πού ὑπερβαίνει τόν τομέα τῆς παραγραφῆς.

Σέ ὅλες τίς προηγούμενες αὐτές ἀποφάσεις, ἐπρόκειτο πάντως γιά ἀποφάσεις πού ἔκριναν ἐθνικές ρυθμίσεις ὡς ἐπιτρεπτές. Σέ περίπτωση πού τό γερμανικό δίκαιο θά ἐγνώριζε παρεμφερεῖς γενικές ἀρχές, θά ἦταν ἐνδεχομένως δυνατόν νά γίνει ἀναφορά σ' αὐτές, κατ' ἐφαρμογήν τῆς ἀρχῆς τοῦ μή ἐπιτρεπτοῦ τῶν διακρίσεων. Οἱ ἀρχές αὐτές πάντως στίς ἐν λόγω ἀποφάσεις, δέν συνιστοῦν ἀρχές τοῦ κοινοτικοῦ, ἀλλά τοῦ ἐθνικοῦ δικαίου πού ἐκρίθησαν ὡς ἐπιτρεπτές.

Ἐκεῖνο πού πρέπει νά ἐξετασθεῖ ἀκόμη στήν παροῦσα ὑπόθεση, πέρα ἀπό τή σημασία πού πρέπει νά δοθεῖ ἐν προκειμένω στό μή ἐπιτρεπτό τῶν διακρίσεων, εἶναι τό ζήτημα ἄν εἶναι ἐπίσης δυνατόν νά γίνει σχετικά ἀναφορά στήν ἀρχή τῆς ἀναλογικότητος, ὅπως ἀνεπτύχθη στήν νομολογία τοῦ Δικαστηρίου σέ σχέση μέ ἄλλους τομεῖς τῆς κοινῆς γεωργικῆς πολιτικῆς. Ὅπως ἀνέφερα, θά ἐπανέλθω ἐπίσης σ' αὐτό τό ζήτημα στά ἑπόμενα μέρη τοῦ τμήματος αὐτοῦ τῶν προτάσεών μου.

5.2. Ὅσον ἀφορᾶ τήν ἀρχή τῆς μή διακρίσεως, ἀπό τήν προηγούμενη νομολογία τοῦ Δικαστηρίου συνήγαγα ὅτι κατά τήν ἐφαρμογή τοῦ κοινοτικοῦ δικαίου καί συνεπῶς καί σέ περιπτώσεις ἀξιώσεων ἐπιστροφῆς καταβολῶν πραγματοποιηθεισῶν ἄνευ νομίμου αἰτίας δυνάμει διατάξεως τοῦ κοινοτικοῦ δικαίου, τά ὑποκείμενα δικαίου δέν δύνανται νά τυγχάνουν οὔτε περισσότερο οὔτε ὀλιγώτερο εὐνοϊκῆς μεταχειρίσεως ἀπό ὅ,τι τοῦ συνήθους κατά τήν ἐφαρμογή ἀμιγῶς ἐθνικῶν διατάξεων. Δέν εἶναι ἀσφαλῶς καθῆκον τοῦ Δικαστηρίου νά διαφωτίσει τό παραπέμπον δικαστήριο ἐπί τοῦ ἀμφισβητουμένου κατά τήν διάρκεια τῆς διαδικασίας ζητήματος, μέ ποιούς ἄλλους ἐθνικούς κανόνες πρέπει νά γίνει ἐν προκειμένω σύγκριση. Πρόκειται γιά θέμα πού πρέπει νά ἐπιλυθεῖ κατά τό ἐθνικό δίκαιο. Βάσει τῆς συστηματικῆς θεωρήσεως τοῦ προβλήματος ἀπό τήν Ἐπιτροπή στίς γραπτές καί προφορικές της παρατηρήσεις, νομίζω πάντως ὅτι εἶναι ἀπολύτως δυνατόν νά δοθοῦν μερικές ἀφηρημένες συμπληρωματικές διευκρινίσεις στηριζόμενες στήν προηγούμενη νομολογία τοῦ Δικαστηρίου.

Κατά πρῶτον, νομίζω ὅτι ἡ ἐπιχειρηματολογία τῆς Ἐπιτροπῆς, κατά τήν ὁποία ἡ ἰδιάζουσα φύση τοῦ κοινοτικοῦ δικαίου καί τά ἀνακύπτοντα ἰδιαίτερα προβλήματα ἐλέγχου δικαιολογοῦν αὐστηρότερη ρύθμιση ἐπί τοῦ θέματος τῶν τόκων, ἀντιβαίνει πρός τήν ἀρχή τοῦ μή ἐπιτρεπτοῦ τῶν διακρίσεων, ὅπως διετυπώθη σαφέστατα στίς

ὑποθέσεις Express Dairy Foods καί Lippische Haupigenossenschaft.

Κατά τήν προφορική διαδικασία, ὁ ἐκπρόσωπος τῆς Ἐπιτροπῆς ἀνέπτυξε λεπτομερῶς τήν ἄποψή του σέ τέσσερα σημεῖα.

Κατά πρῶτο λόγο, τό κοινοτικό δίκαιο ἀντιτίθεται σέ δυσμενέστερη μεταχείρισή του, σέ σχέση μέ τό ἐφαρμοστέο ἐθνικό δίκαιο ἐπί (παρομοίων) ἐθνικῶν περιστατικῶν. Ἀντιθέτως, εὐνοϊκότερη μεταχείριση ἀπό τήν προβλεπόμενη ἀπό παρόμοιους κανόνες περί τόκων, ἀμιγῶς ἐθνικούς, δέν εἶναι μεμπτή ἀπό ἀπόψεως κοινοτικοῦ δικαίου. Τό πρῶτο αὐτό στοιχεῖο τῆς ἀπόψεως τῆς Ἐπιτροπῆς μοῦ φαίνεται ἀσυμβίβαστο, ὅπως ἤδη ἀνέφερα, μέ τίς ἀποφάσεις τοῦ Δικαστηρίου πού παρέθεσα ἀμέσως ἀνωτέρω. Ὁμοίως, ὁ προβληθείς πρός ὑποστήριξη τοῦ πρώτου στοιχείου ἰσχυρισμός, δηλαδή ὅτι δύναται οὕτως νά εὐνοηθεῖ ἡ ἐναρμόνιση μέ τό δίκαιο ἄλλων Κρατῶν μελῶν, μοῦ φαίνεται ἐπίσης ὅτι δέν εὐσταθεῖ. Κατ' ἀρχάς, σέ μία ἀπόφαση σχετικά μέ τό ἄρθρο 92, στίς ὑποθέσεις 6 καί 11/69 (γαλλικό ἀναπροεξοφλητικό ἐπιτόκιο, Jurispr. 1969, σ. 523), τό Δικαστήριο ἀπέρριψε μία τέτοια ἐναρμόνιση τῶν ἐπιτοκίων τονίζοντας ὅτι θά ἐνόθευε τόν ἀνταγωνισμό. Παρ' ὅλο πού ἐκεῖ ἐπρόκειτο γιά ἐναρμόνιση πρός τά κάτω, τό ἴδιο ἰσχύει γιά μία προσαρμογή τῶν ἐπιτοκίων σέ ὑψηλότερα ποσοστά ἄλλων Κρατῶν μελῶν. Διαφορές συγκεκριμένων ἐπιτοκίων, πού ἀποκλίνουν ἀπό τίς διαφορές τῶν γενικῶν ἐπιτοκίων μεταξύ τῶν Κρατῶν μελῶν, ὁδηγοῦν σέ στρεβλώσεις τοῦ ἀνταγωνισμοῦ κατά τήν ἔννοια τόσο τοῦ ἄρθρου 92 τῆς συνθήκης ΕΟΚ (σέ περίπτωση προσαρμογῆς πρός τά κάτω), ὅσο καί τοῦ ἄρθρου 101 (σέ περίπτωση προσαρμογῆς πρός τά ἄνω). Ἐπί πλέον, παρ' ὅλο πού μία ἐναρμόνιση τῶν κανόνων περί τόκων εἶναι εὐκταία, τά Κράτη μέλη δέν εἶναι σέ θέση νά τήν πραγματοποιήσουν, σύμφωνα μέ τίς πληροφορίες πού ἐδόθησαν κατά τήν διάρκεια τῆς διαδικασίας ἀπό τήν ὁμοσπονδιακή κυβέρνηση καί ἀπό τήν Ἐπιτροπή ἐπί τοῦ θέματος τῆς ἐλλείψεως σαφῶν γενικῶν κατευθύνσεων. Οὔτε εἶναι, ἐξ ἄλλου, καθῆκον τους. Μόνο τό Συμβούλιο θά ἠδύνατο καί θά εἶχε ἁρμοδιότητα νά τό κάνει, βάσει τοῦ ἄρθρου 8 παράγραφος 3 τοῦ ἐν λόγω κανονισμοῦ. Παραπέμπω ἐπίσης σχετικῶς, στήν σκέψη 12 τῆς ἀποφάσεως τοῦ Δικαστηρίου πού ἤδη ἀνέφερα στήν ὑπόθεση Express Dairy Foods. Σέ περίπτωση ἐναρμονίσεως τῶν εἰδικῶν ἐπιτοκίων, πού ἀποτελοῦν τό ἀντικείμενο τῆς παρούσης διαφορᾶς, τό Συμβούλιο θά ὤφειλε ἐπίσης νά ἀποφύγει τίς συγκεκριμένες στρεβλώσεις πού δημιουργοῦνται ἀπό τίς ἀποκλίσεις ἀπό τό γενικό ἐπιτόκιο, πού ποικίλλουν ἀπό τό ἕνα Κράτος μέλος στό ἄλλο. Ἡ ἔκταση μιᾶς ἐνιαίας αὐξήσεως, πού θά ἐκρίνετο ἐνδεχομένως ὡς ἀναγκαία, τοῦ κανονικοῦ ἐθνικοῦ ἐπιτοκίου σέ παρεμφερεῖς ἀξιώσεις ἐπιστροφῆς, θά περιωρίζετο ἀπό τίς ἀπαιτήσεις τοῦ κοινοτικοῦ συμφέροντος.

Τό δεύτερο σημεῖο τῆς ἀπόψεως τῆς Ἐπιτροπῆς, κατά τήν προφορική διαδικασία, ἦταν ὅτι ἕνας λόγος ἀντικειμενικῆς διαφοροποιήσεως τῶν ἐπιτοκίων δύναται νά ἀνευρεθεῖ στό γεγονός ὅτι ἡ ἐφαρμογή τοῦ κοινοτικοῦ δικαίου εἶναι σαφῶς δυσκολώτερη καί θέτει προβλήματα ἐλέγχου πιό σημαντικά ἀπό τήν ἐφαρμογή τοῦ ἐθνικοῦ διοικητικοῦ δικαίου, διότι προϋποθέτει τήν συνεργασία δύο ἀρχῶν πού διέπονται ἀπό διαφορετικές ἔννομες τάξεις. Ὅσον ἀφορᾶ αὐτό τό σημεῖο, ἀμφιβάλλω κατ' ἀρχάς ὅτι ἡ ἀξίωση ἐπιστροφῆς πριμοδοτήσεων μετουσιώσεως πού ἐχορηγήθησαν κατά παράβαση τοῦ κοινοτικοῦ δικαίου εἶναι πράγματι δυσκολώτερη ἀπό τήν ἀξίωση ἐπιστροφῆς ἐπιδοτήσεων, συχνά κατά πολύ ὑψηλοτέρων, πού χορηγοῦνται σέ βιομηχανικές ἐπιχειρήσεις κατά παράβαση εἴτε τοῦ κοινοτικοῦ εἴτε τοῦ ἐθνικοῦ δικαίου. Ἀπό τήν δικογραφία πάντως φαίνεται νά προκύπτει ὅτι ἡ ἀξίωση ἐπιστροφῆς ἐπιδοτήσεων τοῦ τελευταίου τύπου πού κατεβλήθησαν ἄνευ νομίμου αἰτίας, ρυθμίζεται στήν Ὁμοσπονδιακή Δημοκρατία τῆς Γερμανίας ἀπό κανόνες περί τόκου, λιγώτερο αὐστηρούς. Ἀνεξαρτήτως αὐτοῦ, ἡ ἀντίληψη ὅτι ἠτήρηση τῶν κοινοτικῶν διατάξεων πρέπει νά ἐξασφαλισθεῖ, γιά τούς

προαναφερθέντες θεσμικούς λόγους, μέ βαρύτερες κυρώσεις ἀπ' ὅ,τι ἡ τήρηση διατάξεων τοῦ ἐθνικοῦ οἰκονομικοῦ δικαίου, ἀναλόγων κατά τό περιεχόμενο, μοῦ φαίνεται κατ' ἀρχήν ἀμφισβητήσιμη καί δέν εὐνοεῖ τήν ἀποδοχή τοῦ κοινοτικοῦ δικαίου στά Κράτη μέλη. Καί πάλι ὑποθέτοντας ὅτι οἱ διαφορές περιεχομένου ἤ τά ἰδιαίτερα κοινοτικά συμφέροντα ἀπαιτοῦν αὐστηρότερες κυρώσεις σέ περίπτωση πλημμελειῶν, τοῦτο πρέπει νά ἐκφράζεται μέ ἐκτελεστικό κανονισμό δυνάμει τοῦ ἄρθρου 8 παράγραφος 3.

Οὔτε τό τρίτο σημεῖο τῆς ἀποφάσεως τῆς Ἐπιτροπῆς κατά τήν προφορική διαδικασία, ὅτι δηλαδή μία προσαρμογή σέ ἕνα ἀπό τά ἐπιτόκια μεταξύ 8 ἕως 12 % πού τό ἴδιο τό κοινοτικό δίκαιο προβλέπει σέ ἄλλους τομεῖς θά ἦταν ἐπιτρεπτή, δέν μοῦ φαίνεται νά συμβιβάζεται μέ τίς ἀρχές πού διεμορφώθησαν ἀπό τήν νομολογία τοῦ Δικαστηρίου.

Τό ἴδιο ἰσχύει, νομίζω, καί γιά τό τέταρτο στοιχεῖο, τοῦ μή ἐπιτρεπτοῦ τῶν διακρίσεων, ὅπως διεμορφώθη ἀπό τήν νομολογία τοῦ Δικαστηρίου, τό ὁποῖο προέβαλε ἡ Ἐπιτροπή, ἄν ὑποτεθεῖ ὅτι τό στοιχεῖο αὐτό προσθέτει ἕνα καινούριο στοιχεῖο στά τρία πρῶτα. Ἡ Ἐπιτροπή θεωρεῖ αὐτή τήν φορά ὅτι ἕνα σταθερό ἤ πλασματικό ἐπιτόκιο, πού περιλαμβάνεται σέ εἰδικό νόμο πρός ἐφαρμογή τοῦ κοινοτικοῦ δικαίου, ἀπομακρυνόμενο ἀπό τό λοιπό ἐθνικό δίκαιο, δέν ἀποτελεῖ διάκριση.

Ὅλες οἱ διευκρινίσεις πού ἔδωσε διαδοχικά ἡ Ἐπιτροπή ὡς πρός τήν ἀπάντηση πού πρέπει νά δοθεῖ στό Verwaltungsgericht τῆς Φραγκφούρτης, νομίζω ὅτι εἶναι ἀσυμβίβαστες μέ τήν προηγούμενη νομολογία τοῦ Δικαστηρίου. Ἀφ' ἑτέρου, τόσο λεπτομερεῖς διευκρινίσεις στήν ἀπάντηση τοῦ Δικαστηρίου δέν μοῦ φαίνονται οὔτε ἀναγκαῖες, οὔτε ἐπιθυμητές. Ἀντιστρόφως, δεδομένου ὅτι ἡ προηγούμενη νομολογία τοῦ Δικαστηρίου ἐνδέχεται νά ὁδηγήσει σέ ἀμφισβητούμενες ἑρμηνεῖες, νομίζω ὅτι ἐπιβάλλεται νά συγκεκριμενοποιήσει τό Δικαστήριο τίς προηγούμενες διατυπώσεις του. Τοῦτο δύναται νά γίνει ἐνδεχομένως διευκρινίζοντας ὅτι ὅσον ἀφορᾶ τόν ὑπολογισμό τῶν τόκων κατά τήν ἀναζήτηση ποσῶν πού κατεβλήθησαν ἄνευ νομίμου αἰτίας, τά ὑποκείμενα δικαίου δέν δύνανται νά τύχουν οὔτε περισσότερο οὔτε ὀλιγώτερο εὐνοϊκῆς μεταχειρίσεως ἀπ' ὅ,τι θά ἐτύγχαναν σύμφωνα μέ τούς κανόνες τοῦ ἐθνικοῦ δικαίου καί τίς ἐφαρμοστέες γενικές ἀρχές τοῦ δικαίου σέ περιπτώσεις οὐσιαστικά παρόμοιες ἐντός τοῦ ἀμιγῶς ἐθνικοῦ νομικοῦ πλαισίου.

5.3. Θά ἐξετάσω τώρα, ὅπως προανέφερα, ἄν ἡ ἀρχή τῆς ἀναλογικότητος, ἡ ὁποία ἀνεπτύχθη στήν νομολογία τοῦ Δικαστηρίου ἐν σχέσει μέ πολλούς τομεῖς τοῦ κοινοτικοῦ δικαίου, δύναται ἐπίσης νά ἔχει σημασία, ὡς γενική ἀρχή τοῦ κοινοτικοῦ δικαίου, γιά τήν παροῦσα ὑπόθεση. Ἐκτός ἀπό πολυάριθμες ἀποφάσεις στόν τομέα τῆς κοινῆς γεωργικῆς πολιτικῆς, ἡ ἀρχή ἀνεπτύχθη κυρίως στήν νομολογία τοῦ Δικαστηρίου ὡς πρός τήν ἐφαρμογή τῶν ρητρῶν διασφαλίσεως. Ἐπί πλέον, ἐφαρμόζεται κανονικά ἀπό τήν Ἐπιτροπή στό πλαίσιο τῆς πολιτικῆς τοῦ ἀνταγωνισμοῦ, ἡ ὁποία ἀσκεῖται βάσει τῶν ἄρθρων 85, παράγραφος 3 ἐδάφιο α, καί 92, παράγραφος 3, τῆς συνθήκης ΕΟΚ.

Ἐν προκειμένω, ἐπρόκειτο πάντοτε, γιά τήν ἐφαρμογή κοινοτικῶν διατάξεων, τῶν ὁποίων τό κείμενο ἤ ἡ ἑρμηνεία πού τούς ἐδίδετο ἀπό τήν νομολογία τοῦ Δικαστηρίου ἤ ἀπό τήν πρακτική τῆς Ἐπιτροπῆς περιεῖχε τόν περιορισμό ὅτι οἱ παρεμβάσεις ἔπρεπε νά εἶναι «ἀναγκαῖες» (ἄρθρο 40, παράγραφος 3, πρώτη φράση), «ἀπαραίτητες» (ἄρθρο 85, παράγραφος 3) ἤ «δικαιολογημένες καί ἀναγκαῖες γιά τήν ἐπίτευξη τοῦ ἐπιδιωκομένου σκοποῦ» (ρῆτρες διασφαλίσεως δημοσίας τάξεως). Παρόμοια ρήτρα διατυπώνεται ἐπίσης στήν ἀρχή τοῦ ἄρθρου 8 τοῦ κανονισμοῦ ΕΟΚ 729/70 τοῦ Συμβουλίου, ὁ ὁποῖος ἐφαρμόζεται ἐν προκειμένω. Γιά τόν λόγο αὐτόν

θεωρῶ ὅτι ἡ ἀρχή τῆς ἀναλογικότητος, ὅπως ἀνεπτύχθη ἀπό τό Δικαστήριο σέ μεγάλο ἀριθμό ἀποφάσεων, συνιστᾶ καί στήν προκειμένη περίπτωση μιά γενική ἀρχή τοῦ κοινοτικοῦ δικαίου, ἡ ὁποία ἐπιβάλλει περιορισμούς στήν κατά τό ἐθνικό δίκαιο ἐκτέλεση τοῦ ἀναφερθέντος ἄρθρου.

Ἀπό τήν ἐν λόγω ἀρχή τῆς ἀναλογικότητος ἀπορρέει, κατά τήν γνώμη μου, ὅτι μεταξύ τῶν ζητουμένων τόκων καί τοῦ κτηθέντος ὀφέλους πρέπει νά ὑφίσταται ἐπαρκής σχέση ἀναλογίας, ἐνῶ ἡ ἐφαρμογή μιᾶς ἐθνικῆς ρήτρας χαλεπότητος ἤ ἄλλων τρόπων μετριασμοῦ ὑπερβολικῆς αὐστηρότητος, ἡ ὁποία εἶναι ἐφαρμοστέα σέ παρόμοιες περιπτώσεις, δύναται νά δικαιολογεῖται ἐφ' ὅσον διαπιστοῦται ὅτι παρά τήν ἀσήμαντη παράβαση τῶν σχετικῶν κοινοτικῶν κανόνων, ὁ σκοπός τοῦ συστήματος μετουσιώσεως, ἡ χρησιμοποίηση δηλαδή τῆς ἐν λόγω ποσότητος μαλακοῦ σίτου γιά τήν διατροφή ζώων, ἐπετεύχθη πράγματι στήν συγκεκριμένη περίπτωση.

Δεδομένου ὅτι δέν ἔγινε ἐπίκληση τῆς ἐνταῦθα ἀναφερομένης ἀρχῆς τῆς ἀναλογικότητος, ἤ τουλάχιστον δέν ἔγινε ρητῶς κατά τήν παροῦσα διαδικασία, δέν προτείνω στό Δικαστήριο νά περιλάβει στήν ἀπάντησή του διευκρινίσεις τέτοιας ἐκτάσεως. Ἴσως κατά τήν προφορική διαδικασία στίς ὑποθέσεις 146, 192 καί 193/81 νά διευκρινισθεῖ πάντως αὐτό τό θέμα ἔτσι ὥστε ἡ ἀπόφαση τοῦ Δικαστηρίου στήν παροῦσα ὑπόθεση νά δύναται νά εἶναι περισσότερο διευκρινιστική. Ἰδίως ἡ συζήτηση ἐπί τοῦ τρίτου ἐρωτήματος πού ὑπεβλήθη στίς προαναφερθεῖσες ὑποθέσεις Baywa καί λοιποί δύναται νά ἐπιφέρει περισσότερη σαφήνεια ἐπ' αὐτοῦ τοῦ σημείου.

6. Πρόταση ἀπαντήσεως στά ὑποβληθέντα ἐρωτήματα

Ἰδού, τώρα, ἡ συγκεκριμένη πρότασή μου ἀπαντήσεως στά ἐρωτήματα πού ὑπεβλήθησαν στό Δικαστήριο κατά τήν παροῦσα ὑπόθεση. Οἱ ἀπαντήσεις αὐτές δύνανται νά εἶναι παράλληλες, κατά τόν ὑποδειχθέντα στήν εἰσαγωγή μου τρόπο, μέ τά τρία ἐρωτήματα πού ὑπεβλήθησαν καί νά δίδουν στό παραπέμπον δικαστήριο ἱκανοποιητικές ἑρμηνευτικές κατευθύνσεις, κατά τήν γνώμη μου, ἐφ' ὅλων τῶν θεμάτων τοῦ κοινοτικοῦ δικαίου πού ἀνέκυψαν κατά τήν διάρκεια τῆς διαδικασίας. Ὑπενθυμίζω ὅτι εἶχα ἀναδιατυπώσει τά τεθέντα ἐρωτήματα ὡς ἑξῆς:

«Ἡ ἁρμοδιότης ἑνός Κράτους μέλους νά ἐπιβάλλει, σέ περίπτωση ἀξιώσεως ἐπιστροφῆς, τόκους ἐπί πριμοδοτήσεων μετουσιώσεως πού κατεβλήθησαν ἄνευ νομίμου αἰτίας, οἱ ὁποῖοι ὑπολογίζονται ἀπό τήν ἡμέρα καταβολῆς τῆς πριμοδοτήσεως μέ ἐπιτόκιο ὑπερβαῖνον κατά 3 % τόν προεξοφλητικό τόκο πού εἶχε καθορισθεῖ τότε ἀπό τήν σχετική κεντρική τράπεζα ἀλλά τουλάχιστον ἴσο πρός 6,5 %, περιορίζεται ἀπό:

1. τήν συνθήκη περί ἱδρύσεως τῆς Εὐρωπαϊκῆς Οἰκονομικῆς Κοινότητος·

2. τό ἄρθρο 8 παράγραφος 1 τοῦ κανονισμοῦ ΕΟΚ 729/70 τοῦ Συμβουλίου τῆς 21ης Ἀπριλίου 1970 περί χρηματοδοτήσεως τῆς κοινῆς γεωργικῆς πολιτικῆς (ΕΕ εἰδ. ἔκδ. 03/005, σ. 93) ἤ ἀπό

3. ἄλλους κανόνες ἤ γενικές ἀρχές τοῦ κοινοτικοῦ δικαίου;

Στά ἐρωτήματα πού διατυπώνονται ἔτσι προτείνω νά δοθεῖ ἡ ἀκόλουθη ἀπάντηση:

1. Ἐφ' ὅσον τό κοινοτικό δίκαιο δέν περιλαμβάνει ἀποκλίνουσες διατάξεις ἤ περιορισμούς τά Κράτη μέλη ἔχουν ὄχι μόνο ἁρμοδιότητα, ἀλλά καί ὑποχρέωση, δυνάμει τοῦ ἄρθρου 5 πρώτη παράγραφος τῆς συνθήκης ΕΟΚ, νά

λαμβάνουν κάθε γενικό ἢ εἰδικό μέτρο κατάλληλο νά ἐξασφαλίσει τήν ἐκπλήρωση τῶν ὑποχρεώσεων πού ἀπορρέουν ἀπό τήν συνθήκη αὐτή ἢ ἀπό τήν κοινή ὀργάνωση τῶν γεωργικῶν ἀγορῶν. Ἡ παροῦσα γενική κατάσταση τοῦ κοινοτικοῦ δικαίου ἔχει ὡς συνέπεια ὅτι τοῦτο ἰσχύει ἐπίσης, κατ' ἀρχήν, καί γιά τούς κανόνες περί τόκων πού ἐφαρμόζονται σέ περίπτωση ἀναζητήσεως καταβολῶν πού ἐπραγματοποιήθησαν ἄνευ νομίμου αἰτίας, ὅπως ἐν προκειμένω.

2. Ἡ ὑποχρέωση πού πηγάζει ἤδη ἀπό τό ἄρθρο 5 πρώτη παράγραφος τῆς συνθήκης ΕΟΚ διευκρινίζεται βεβαίως στό ἄρθρο 8 τοῦ κανονισμοῦ ΕΟΚ 729/70 (ΕΕ εἰδ. ἔκδ. 03/005, σ. 93), δέν περιορίζεται ὅμως ἀπ' αὐτό ὅσον ἀφορᾶ τούς κανόνες περί τόκων, ὅπως τούς ἐν προκειμένω, τουλάχιστον ἐφ' ὅσον δέν ἔχει ἐφαρμοσθεῖ ἡ τρίτη παράγραφος τοῦ ἄρθρου 8 καί ὑπό τήν ἐπιφύλαξη τῶν ἑρμηνευτικῶν ἀρχῶν πού ἐσημειώθησαν ἀνωτέρω.

3. Ἡ ἐξουσία ἑνός Κράτους μέλους νά θεσπίζει καί νά ἐφαρμόζει κανόνες περί τόκων, ὅπως οἱ ἐν προκειμένω, περιορίζονται ἰδίως ἀπό τίς ἀκόλουθες γενικές ἀρχές τοῦ κοινοτικοῦ δικαίου, οἱ ὁποῖες ἀπορρέουν, μεταξύ ἄλλων, ἀπό τήν νομολογία τοῦ Δικαστηρίου:

   α) Ἡ ἔκταση ἐφαρμογῆς τῶν σχετικῶν κοινοτικῶν κανονισμῶν ἀπαγορεύεται νά θίγεται, τροποποιεῖται ἢ ἐπεκτείνεται ἀπό ἐθνικά ἐκτελεστικά μέτρα.

   β) Ἀπαγορεύεται ἡ μεταχείριση τῶν ὑποκειμένων δικαίου, κατά τήν ἀναζήτηση ποσῶν πού ἐκτήθησαν ἀπό αὐτά ἄνευ νομίμου αἰτίας ἢ κατά τόν ὑπολογισμό τῶν ἀποδοτέων ἀπ' αὐτά τόκων κατά τρόπο περισσότερο ἢ λιγώτερο εὐνοϊκό ἀπ' αὐτόν πού θά ἐτύγχαναν σύμφωνα μέ τούς ἐθνικούς κανόνες δικαίου καί τίς ἐφαρμοστέες ἐθνικές γενικές ἀρχές τοῦ δικαίου σέ περιπτώσεις οὐσιαστικά παρόμοιες ἐντός τοῦ ἀμιγῶς ἐθνικοῦ νομικοῦ πλαισίου.

   γ) Ἡ ἀρχή τῆς ἀναλογικότητος πού περιέχεται στό κοινοτικό δίκαιο καί ἀνεπτύχθη ἀπό τήν κοινοτική νομική πρακτική.